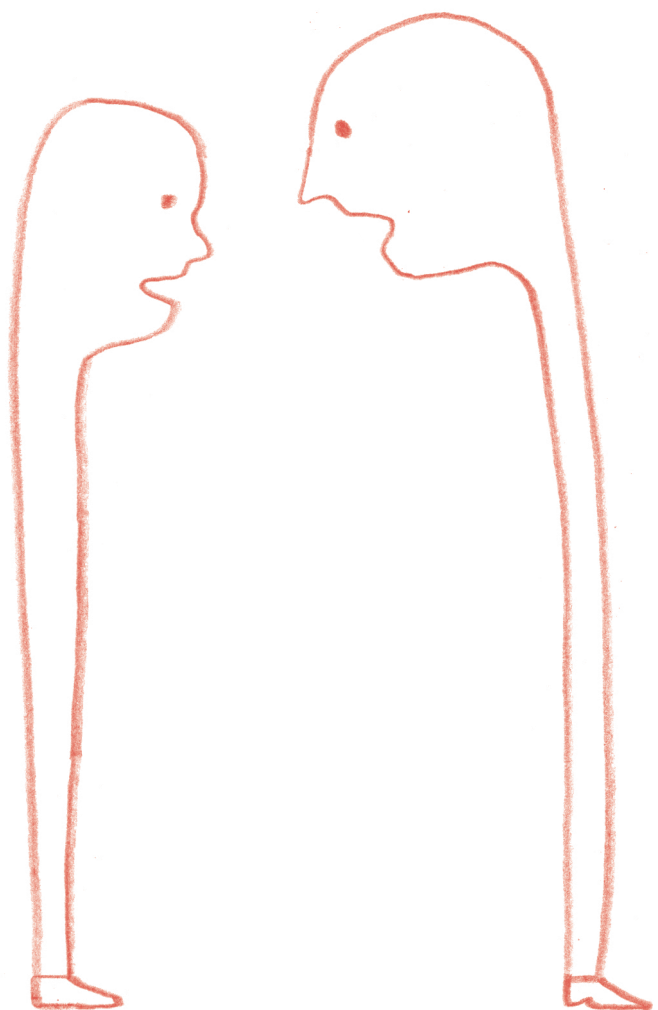

O lidských právech bez patosu, ale o to vážněji

Zora Hesová

Samuel Moyn, *Poslední utopie: Lidská práva v dějinách*. Překlad Přemysl Houđa a Veronika Houdová. Praha: Rybka Publishers, 2022, 392 s.

Zora Hesová je vědecká pracovnice Oddělení politické filosofie a výzkumu globalizace ve Filosofickém ústavu AV ČR. Zaměřuje se na morální, sociální a politickou islámskou filozofii, především na téma sekularismu a na integraci muslimů v Evropě. Rovněž působí na Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

V recenzní eseji k překladu knihy Samuela Moyna *Poslední utopie: Lidská práva v dějinách* Zora Hesová upozorňuje, že ve veřejném prostoru nepanuje shoda na tom, co lidská práva jsou a jaká je jejich role. Ať už se jedná o mezinárodní smlouvu o ochraně před strukturálním násilím na ženách nebo zákon o zrovnoprávnění neheterosexuálních svazků, narazily na představu, že se současné uspořádání společnosti nemá měnit pod tlakem lidskoprávních představ. Lidská práva se stala jazykem a morálním obsahem liberální politiky, ale tento pojem se postupně vyprazdňuje, protože se mu připisují role, které suplují nebo zastírají politické vize.

Pro koho pracuje demokracie a pro koho platí lidská práva? Žijeme v době, kdy se tyto otázky kladou stále častěji. Neshody o demokracii se rozšířily o spory o její dosud nezpochybnitelný fundament. Zatímco demokracii tato otázka doprovázela od počátku a zabývat se reprezentovaností všech společenských skupin je nutné, v případě lidských práv je toto tázání nové a překvapivé. Pokud se mají lidská práva uplatňovat jen pro „nás“ bílé Evropany, zatímco „oni“ – namátkou neevropští migranti či ideologičtí soupeři – se jich dovolávat nemají, popírá se jejich samotná podstata a v důsledku i základní princip demokratického pořádku. Zatímco o povaze současné demokracie jsme už byli donuceni pod vlivem populistické vlny diskutovat, postupně opouštění viny v její univerzalistické základy se diskutuje málo.

Jedním z důvodů je ambivalence lidských práv. Na jedné straně je symbolická role lidských práv nedotknutelná, protože se lidská práva stala jazykem a morálním obsahem liberální politiky, na druhé straně se tento pojem postupně vyprazdňuje, protože se mu připisují role, které suplují nebo zastírají politické vize: mají lidská práva sloužit k nastolování globálního

humanitarismu či lokální sociální změny? Nebo naopak sloužit konzervativní reakci na tyto změny? Mají být práva rozšířena na prvky životního prostředí nebo na lidská embrya? Mají platit za všech okolností, nebo pouze když je to v národním zájmu?

Politizace debaty o lidských právech jistě není překvapivá. Předcházely jí desetiletí očividného zneužívání lidskoprávní rétoriky pro účely západních zahraničních intervencí a do očí bijící dvojité standardy v reakcích na porušování lidských práv. Kritické zhodnocení role lidských práv v mezinárodních vztazích, které proběhlo i v Česku, ale ukázalo, že ve veřejném prostoru nepanuje shoda na tom, co lidská práva jsou a jaká je jejich role. Zásadní vysvětlení této neshody nám přináší nedávný český překlad knihy Samuela Moyna *Poslední utopie: Lidská práva v dějinách* (Rybka Publishers, 2022) z roku 2010 s doslovem Pavla Barši. Nabízí kritické zhodnocení role, kterou internacionalistické a individualistické pojetí lidských práv získalo v momentě, kdy se globálně zdiskreditovaly levicové etatistické utopie. Právě tato politická kontextualizace umožňuje lidská práva vnímat jako nezbytný základ, ale i jako nedostačující vizi.

LIDSKÁ PRÁVA À LA CARTE?

Nejpozději od roku 2015 je zřejmé, že jeden ze základů postkomunistické politiky je vratký. Konsenzus o univerzalitě a nedotknutelnosti individuálních lidských práv se donedávna zdál samozřejmým a všeobecně přijímaným výsledkem české totalitní zkušenosti. Avšak v momentě, kdy jsme jako společnost měli uznat určitá minimální práva – např. na respekt a humanitární asistenci, neřkuli právo na podání žádosti o azyl – jiným, než jsme my, ukázalo se, že se k lidskoprávnímu závazku nehlásíme a že je všeobecně přijatelné určitým lidem ochranu jejich důstojnosti upírat. Způsob, jakým tehdejší vláda, média a celá řada veřejných osobností rezignovaly jak na lidskoprávní závazky vůči válečným uprchlíkům, tak na evropskou solidaritu, a dala přednost české iluzorní uzavřenosti vůči světu, byl šokující.

Znelidšťování prchajících a migrantů šlo ruku v ruce s představou, že jsou různé kategorie lidí, kteří mají různé právní nároky. Prchající mladí muslimové představují hrozbu, zatímco prchající blízkovýchodní křesťané ne; nezletilí Arabové nejsou chápáni jako děti hodné zvláštní ochrany; Afričané plavící

se Středozemním mořem zase nejsou považováni za lidi v ohrožení. Pohodlná lhostejnost, s jakou byly přijímány tragické události na březích Evropy, a ochota, s jakou byly lidské osudy rámovány primárně jako hrozba pro nás, ukázaly, jak málo zakořeněná je alespoň snaha vidět v jiných, než jsme my, lidi se stejnou důstojností, očekáváními od života a základními právy.

Rok 2015 následovaly další posuny od univerzalizmu v debatě o právech, v debatách o nové legislativě a v protestech proti pandemickým opatřením. Skrze negativní osazení pojmu „gender“ byly importovány kulturní války ze západní Evropy, jejichž výsledkem bylo blokování přijetí tzv. Istanbulské úmluvy a zákona o rovném manželství. Nepozorovaně se i zde projevil posun ve vnímání práv ve vztahu k sociálním hierarchiím. Obě právní normy – mezinárodní smlouva o ochraně před strukturálním násilím na ženách a zákon o zrovnoprávnění neheterosexuálních svazků – narazily na hlasitě formulovanou představu, že se současné uspořádání společnosti nemá měnit pod tlakem lidskoprávních představ. Jinými slovy menšiny, kam patří i ženy, v tomto chápání nemají být chráněny zvláštními zákony či změnou v pojetí svazků jako manželství, jelikož speciální ochrana žen a symbolické uznání menšinových podob rodiny by oslabilo legitimitu stávajícího společenského řádu, tedy i stávajících hierarchií. Ochrana menšin byla rámována jako útok na většinu a většině začalo být připisováno jakési kolektivní právo na určování norem pro všechny v daném národě.

V protipandemických protestech v roce 2020 a 2021 zažil pojem lidských práv ve veřejném prostoru ještě další inflaci. Ve sporu o opatření omezující veřejný kontakt a obchodní provoz během nouzových stavů si protestující na akcích iniciativy Chci pl pes stěžovali, že vláda porušuje jejich „lidská práva“. Ta v tomto případě označovala „právo“ protestujících nestát se předmětem jakýchkoli státních

restrikcí, a to ani ve jménu ochrany veřejného zdraví. I zde byla ochrana veřejného zájmu rámována jako útok na většinu.

KRITIKA LIDSKÝCH PRÁV A JEJICH INTELEKTUÁLNÍ NEUKOTVENOST

Odklon od univerzality a závaznosti lidskoprávní politiky byl zřejmý už před tzv. uprchlickou krizí v polemice vedené Petrem Drulákem a Lubomírem Zaorálkem proti lidskoprávní prioritě v české zahraniční politice. Sborník *Lidská práva: (ne)mysl české politiky?*, který v roce 2015 polemiku rozvedl, upozornil na to, že přes povrchní přitakání lidskoprávním principům se pojetí lidských práv zásadně liší od autora k autoru. Nejde přitom o kritiku mocenského zneužívání lidskoprávních principů, jakou formulovali editoři Jiří Příbáň a Václav Bělohradský, ale o otázku, na jakém základě lidská práva stojí a co zahrnují. Sborník ukázal základní rozdíl mezi většinou autorů, jež stavěla individuální lidská práva na tzv. přirozeném právu (iusnaturalismu) a chápala tzv. základní práva na život a svobodu jako historicky odkrývané danosti lidské přirozenosti. Druzí naopak z různých perspektiv akcentovali politický kontext, sociální konstruovanost a kolektivní rozměr individuálních lidských práv.

Tento rozdíl se už ve sborníku z roku 2015 ukázal jako zásadní. Ti, kteří chápou lidská práva jako postupně rozpoznávanou danost, je zdánlivě staví na pevnější základ, ale také snáze rozdělují lidská práva do několika hierarchicky uspořádaných skupin: na přirozená, nezczitelná (právo na život) a základní (politické svobody), a na odvozená, druhotná, nároková (sociální a ekonomická práva). Prvá jsou ona práva, která si odnášíme jako hodnoty z totalitní zkušenosti, zatímco ta druhá můžeme chápat jen jako jakousi nadstavbu, tedy alespoň podle mnoha z autorů,

kteří dnes zpochybňují sociální změnu vedenou ve jménu lidských práv. Pro ně snahy o uznání menšinových práv a ekonomická a sociální práva nejsou součástí (vyšší kategorie) lidských práv. Naopak ti, kteří chápou lidská práva jako politický projekt různého typu, akcentují provázanost různých individuálních práv, státních politik, které je zajišťují, a také nutný sociální a ekonomický rozměr těchto politik. Bez dosažení určitého sdíleného standardu např. skrze sociální práva legitimizovaná politickou vizí rovnosti mohou lidská práva konkrétních osob zůstat pouze formou prázdného statutu.

MOYNOVA POSLEDNÍ UTOPIE

Poslední utopie: Lidská práva v dějinách Samuela Moyna se staví proti iusnaturalistickému pojetí lidských práv jako dějinného procesu realizace lidské přirozenosti. Popisuje lidská práva naopak jako projekt, který nevchází do dějin s Všeobecnou deklarací v roce 1948 jako odpověď na hrůzy druhé světové války, ale o desetiletí později. Jsou to právě léta šedesátá, kdy vznikají mezinárodní konvence, a pak zejména konec let sedmdesátých, kdy Amnesty International získává Nobelovu cenu míru a kdy se lidská práva stávají oporou politické opozice v komunistickém bloku a v Jižní Americe. Jsou to ovšem lidská práva ve specifickém pojetí: staví na individuálních právech a na nedůvěře ve stát a jeho opresivní politiky, a mají internacionální a intervencionistický charakter. Moyn poukazuje na to, že lidská práva obsazují prostor postupně vyklízený socialistickými a rozvojovými utopiemi jako jakási minimalistická morální utopie – taková, na které se shodnou katoličtí demokraté, otcové evropského lidskoprávního obratu, američtí konzervativní libertariáni a levicoví disidenti v sovětském bloku. Právě díky minimalismu se lidská práva stala mocnou protitotalitární zbraní ze-

jména v sovětské Evropě a později podpůrným nástrojem demokratizace. Lidská práva zároveň motivují robustní lidskoprávní a humanitární hnutí, které dnes představuje nejsilnější morální globální vizi současnosti – a také jedinou, kterou lze označit za univerzální.

Problém s lidskými právy je ale ten, že jsou utopií apolitickou. Lidskoprávní pokrok je prosazován souborem mezinárodních konvencí a organizací, spoléhajících se na spolupráci států, vůči kterým jsou tyto organizace kritické, jakož i na specializovaný lidskoprávní aktivismus a na kultivaci občanských očekávání a požadavků. Kromě toho, že lidská práva sdílejí individualismus a volání po důstojnosti s liberální ekonomikou a demokracií, nejsou přímo spojena s konkrétní politickou vizí. Staví na uznávání a na ochraně minimálního statutu jednotlivců, který je (v omezeném pojetí) realizovatelný v mnoha společnostech.

Lidská práva totiž nemají explicitní programatický rozměr. Moyn poukazuje na rozdíl mezi statutovou a sociální rovností. Politika rozvíjející lidská práva prosazuje statutovou rovnost ve smyslu uznání individuální důstojnosti a ochrany před jejím porušováním státem, případně zaměstnavateli či rodinou, ale nijak se nedotýká rovnosti sociální. Ta naopak předpokládá zdanění, přerozdělování a určitou ideologickou vizi, která redistribuci směrem k rovnosti legitimizuje. Právě liberální vize lidských práv, která staví na iusnaturalismu a projektu představu o nedotknutelnosti lidské osoby zpětně do osvícenství či dokonce do antiky, se nijak nedotýká ryze politické představy o nutnosti a legitimitě usilování o sociální rovnost. Proto dnes koexistují silně konzervativní ideologie, legitimizující znovuzavádění sociálních, genderových a rasových hierarchií, s liberální představou o lidských právech jako o statusové rovnosti bez jejího sociálního a ekonomického rozměru.

NUTNÉ, ALE NEDOSTATEČNÉ

I Moynovu knihu je třeba kontextualizovat. Od sedmdesátých a devadesátých let, kam nás jeho kniha zavádí, se i onen liberální, individualistický lidskoprávní systém zásadním způsobem rozvinul. Zatímco parlament, soudy, vládní orgány a lidskoprávní organizace uskutečňují a postupně a často neviditelně posouvají lidskoprávní projekt dopředu, jen málokdy se lidská práva stanou předmětem politického konfliktu. V poslední době se zejména v odborné veřejnosti, ale i v některých médiích vede debata např. v oblasti ochrany obětí sexuálního násilí, o definici znásilnění, o porušování důstojnosti transgender osob či o ochraně postižených. V posledních desetiletích mezinárodní lidskoprávní režim neznatelně, ale systematicky, zásadně a reálně rozšířil právní ochranu osob před mučením, otroctvím a vykořisťováním, před rasismem, v situaci migrace a v závislosti na jiných, zavedl ochranu dětí atd. a proměnil i mnohé naše představy o tom, co je společensky (ne)přijatelné.

Lidskoprávní úsilí tedy zajistilo a zajišťuje nenahraditelnou, ale ne nutně společensky ukotvenou formu sociální změny. Protože je současný lidskoprávní režim individualizovaný a prosazovaný „technicky“ – tedy mezinárodními konvencemi, soudy a mezinárodními organizacemi – narážejí lidská práva nezřídka na majoritní neokonzervativní opozici neboli tzv. backlash, vzývající demokratickou legitimitu většinového názoru, který je často partikulární a kolektivistický. Příkladem neukotvenosti práv je např. chabá ochrana práva na potrat soudním rozhodnutím založeným na právu na soukromí v USA, které bylo nedávno zrušeno. Liberální státy v USA s velkým zpožděním a nedostatečně dohánějí ochranu práva na volbu skrze ukotvení v zákoně. Dalším příkladem je podrývání lidskoprávních principů institucionálními či interpretačními změnami. Omezit funkčnost instituce lze např. jmenováním Stanislava

Křečka ombudsmanem. Omezit platnost práva zase jde skrze velmi restriktivní interpretaci. Neokonzervativní populisté jako Viktor Orbán sice omezují univerzální charakter individuálních práv (zejména uprchlíků, ale i menšin a sociálních práv) a jejich naplňování skrze kontrolu soudů, k lidským právům v iusnaturalistickém pojetí se však formálně hlásí.

Byla tedy chyba očekávat od stále širšího uplatňování různých rozměrů lidských práv do legislativy společenský pokrok jako takový. Lidská práva zůstávají nutnou podmínkou pro jakoukoli politickou vizi, kterou je třeba doplnit posuny ve společenské rovnosti, jak ve svém doslovu ukazuje Pavel Barša. Moynovu destrukci lidskoprávní utopie totiž nelze číst coby kritiku lidských práv jako morální vize, ale jako příspěvek k potřebné debatě o roli lidských práv v současné politice. Moyn historizuje příliš lákavou, ale neúčinnou a politicky iluzorní představu o lidských právech jako jakési liberální teleologii, která má narýsovat cestu k lepší budoucnosti.

Poukazuje na to, že lidská práva byla stěžejním politickým projektem určité doby. Politika si vize žádá, přičemž v kontextu dnešních odpovědí na negativní dopady globalizace se kyvadlo vrací zpět k vizím, jež akcentují stát a rovnost. V oně neokonzervativní vizi je to stát autoritářský a rovnost symbolická, postavená zejména na kulturním pojivu, a omezující se na ona minimální „přirozená“ práva. Alternativní vize, která bude mít odvahu budovat rovnost, bude muset na lidských právech stavět, ale doplnit je o způsoby, jak omezovat nerovnosti a chápat lidskou důstojnost v jejím sociálním rozměru. Je však nutné zdůraznit, že lidskoprávní projekt, který Moyn kontextualizuje, zůstává nenahraditelný. Jeden příklad za všechny: lidská práva jsou jediným univerzálním základem pro určení toho, kdo se např. ve válce na Ukrajině dopouští zločinů.

Kromě toho, že lidská práva sdílejí individualismus a volání po důstojnosti s liberální ekonomikou a demokracií, nejsou přímo spojena s konkrétní politickou vizí.